

UDC 14(520)

Nishida Kitaro

AN INQUIRY INTO THE GOOD. PART II, CHAPTERS 4–7 /
TRANSLATION FROM JAPANESE, INTRODUCTORY ARTICLE
AND COMMENTARIES BY S. V. KAPRANOV

Sergiy Kapranov

PhD (Philosophy), Senior Researcher
A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv, 01001, Ukraine
s_kapranov@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0320-0991

This publication presents the Ukrainian translation of chapters 4–7 of the second part of the work “Zen-no Kenkyu” (“The Study of the Good”) by Nishida Kitaro – a prominent Japanese philosopher of the 20th century, the founder of modern Japanese philosophy. In these chapters, Nishida continues to analyze the concept of reality, starting from the concept of pure experience, which was introduced and explained in detail in the first part of the book. The fourth chapter is called “True Reality Always Has the Same Form”. In it, Nishida examines how the diversity of the empirical world emerges from a single reality in which there is no opposition between subject and object, in which knowledge, feelings and will are inseparable. He proves that this happens in the following form: the unmanifest one divides itself and thus unfolds until it reaches perfection. The fifth chapter is called “The Fundamental Form of True Reality”. In it, the author proceeds from the idea that, if all things arise by opposing each other, then at the basis of this must lie “a certain unifying factor”, one and the same as the basis of our thinking and of the phenomena of the cosmos. According to Nishida, “the fundamental form of reality is such that reality is one and at the same time multiple, there are many realities and at the same time they are one”. In addition, reality must necessarily have a systemic and dynamic nature. The sixth chapter is called “One Reality”. In it, Nishida finds out what the unity of various phenomena is based on. In particular, he claims that time is only “a form that organizes the content of our experience”, and therefore, “at the core of consciousness lies some immutable essence that is transcendental to time”. The philosopher also believes that there is an unchangeable principle in the cosmos, thanks to which all things arise. It is not subject to either matter or spirit. The seventh chapter is called “The Separation and Unfolding of Reality”. Here Nishida seeks an answer to the question of how a single reality gives rise to various opposites – subject and object, spiritual and material, active and passive, conscious and unconscious, phenomenon and noumenon.

Keywords: Japan; Japanese philosophy; Nishida Kitaro; Kyoto School; pure experience

K. Нісіда

ДОСЛІДЖЕННЯ БЛАГА. ЧАСТИНА ІІ, ГЛАВИ 4–7 /
ПЕРЕКЛАД З ЯПОНСЬКОЇ, ВСТУПНА СТАТТЯ
ТА КОМЕНТАРІ С. В. КАПРАНОВА

Ми продовжуємо публікацію перекладу праці видатного японського філософа ХХ ст., засновника школи Кіото Нісиди Кітаро¹ (西田幾多郎, 1870–1945) “Дослідження блага” (善の研究). Переклад зроблено з японської мови за виданням [西田 2001]. Українською публікується вперше.

© 2024 S. Kapranov; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Перша частина цієї праці була опублікована в “Східному світі” № 3 за 2022 рік та № 3 за 2023 рік [Нісіда 2022; 2023a]. У ній було роз’яснено ключове для неї поняття чистого досвіду (純粹經驗). Для Нісіди чистий досвід – це безпосередній досвід, який передує поділу на суб’єкт та об’єкт. Друга частина “Дослідження блага” присвячена поняттю реальності. У перших трьох її главах, переклад яких ми представили читачеві у “Східному світі”, № 4 за минулий рік [Нісіда 2023b], Нісіда стверджує, що єдина реальність, дана нам безпосередньо, – це феномени свідомості, а також розкриває основні характеристики цієї реальності (брак суб’єктно-об’єктної дихотомії та поділу на знання, почуття та воління). Він також критикує хибні, з його погляду, підходи до реальності – матеріалізм, соліпсизм, інтелектуалізм тощо.

У цьому номері ми пропонуємо читачеві переклад 4–7 глав другої частини. У цих главах Нісіда продовжує розвивати своє вчення про істинну реальність, яка відкривається в чистому досвіді. У цій реальності, як було зазначено вище, немає розділення на суб’єкт і об’єкт. У главі 4 Нісіда доводить, що істинна реальність має завжди однакову форму – вона встановлюється шляхом диференціації цілого, “саморозгортання єдиного”. У главі 5 ідеться про фундаментальну форму реальності – єдність і водночас наявність протилежностей, єдність у розмаїтті. Глава 6 присвячена обґрунтуванню єдності реальності, а у главі 7 докладно розглядається процес її розгортання й диференціації. У цих главах Нісіда послідовно спростовує дуалізм матерії й духу, суб’єктивного та об’єктивного тощо. Він знову повертається до поняття, яке трапляється в першій частині, – певного об’єднувального чинника (дослівно “дещо об’єднувальне” 統一的或者), який стоїть за всією реальністю.

На відміну від попередніх, у главах, які ми цього разу пропонуємо читачеві, небагато відсилань до західних філософів – тут згадано лише В. Джеймса, Гегеля, Геракліта та Е. Гартмана. Про китайських чи японських філософів прямо не згадано, але дослідник творчості Нісіди і його послідовник Абе Масао (阿部正雄, 1915–2006) побачив у міркуваннях Нісіди про єдину істинну реальність ідеї буддизму магаяни. Крім того, у главі 6 Нісіда вводить поняття принципу – 理 (япон. *ri*, кит. *li*), яке є одним з основних у філософії неоконфуціанства, насамперед школи Чжу Сі.

* * *

Частина II. Реальність

Глава 4. Істинна реальність завжди має однакову форму

Як було сказано вище, стан свідомості, у якому суб’єкт і об’єкт потонули в єдності мислення, почуття та волі, є істинною реальністю. Якщо ми згадаємо про незалежну самодовершену² істинну реальність, вона сама виявиться в цій формі. Такий вигляд реальності ми маємо осягнути, а не розмірковувати над ним, аналізувати його або виражати його в словах. Проте різні види нашого розрізнювального знання походять від рефлексії над цією реальністю, а тому зараз розгляньмо форму, у якій встановлюється єдина реальність, і з’ясуємо, у який спосіб з неї народжуються численні розрізнення.

Істинну реальність, як і істинний сенс мистецтва, неможливо передати іншому. Те, що передається, – лише абстрактна оболонка. Вважається, нібито всі ми розуміємо однаково те, що висловлене тими самими словами, але їхній зміст для кожного з нас неодмінно більш або менш відрізняється.

Якщо розглянути, у який спосіб здійснюється незалежна самодовершена істинна реальність, то виявиться, що це завжди відбувається в однаковій формі, а саме: спочатку ціле з’являється невиявленим, імпліцитно³, а з нього, розділяючись, розгортається зміст, потім, коли розділення й розгортання закінчуються, реальність є цілком актуалізованою та довершеною. Одним словом, дещо єдине само собою розгорнулося й досягло довершеності. Цей спосіб ми можемо найбільш ясно бачити в

діяльності нашої активної свідомості. У разі волі спочатку є відчуття мети, а з нього, відповідно до обставин, систематично формуються ідеї, що відповідають досягненню мети, і коли їхнє формування dokonane, відбувається дія, якою досягається мета й діяльність волі завершується. Це стосується не лише діяльності волі, а й мислення, уяви та інших видів пізнавальної активності. Так само спочатку є відчуття мети, з якого народжуються різноманітні з'єднання ідей, і коли досягнуто належного об'єднання ідей, ця діяльність завершується.

Як сказав Джеймс у “Потоці свідомості”⁴, уся свідомість набуває такої форми. Наприклад, припустімо, що у свідомості виникає задум речення; коли у свідомості з'являється підмет, у нього неявно вже включене ціле речення. Лише коли з'являється предикат, зміст речення стає розгорнутим і dokonanim.

Щодо волі, мислення, уяви та інших розвинених феноменів свідомості описана вище форма ясна, але в разі сприйняття, імпульсу тощо на перший погляд здається, що вони реалізуються одразу цілком, не проходячи вищезгаданого процесу. Проте, як було сказано раніше, незалежно від ситуації, свідомість у жодному разі не є ані простою, ані пасивною, вона завжди активна та складна. Отже, її становлення неодмінно відбувається в описаній вище формі. Оскільки, як стверджує волонтаризм, воля – це первинна форма свідомості, то треба сказати, що вся свідомість, якою б простою вона не була, встановлюється тим самим способом, що й воля.

Відмінність імпульсу та сприйняття від волі та мислення полягає у ступені, а не в належності до різних видів. Процес, що несвідомий у перших з них, свідомо виявляється в останніх, і тому ми можемо дійти висновку, що перші феномени повинні мати таку саму структуру, як і останні. Якщо поглянути на розгортання нашого сприйняття, побачимо, що воно виникає як результат різних досвідів. Наприклад, якщо ми слухаємо музику, спочатку вона не викликає в нас жодного відчуття, та коли наше вухо поступово звикає до неї, ми починаємо її ясно сприймати. Ніщо не заважає стверджувати, що сприйняття – це різновид мислення.

Далі треба сказати кілька слів про непорозуміння, викликане відмінністю між пасивною та активною свідомістю. Вищезгадана форма, звісно, стосується активної свідомості, але в разі пасивної свідомості те, що об'єднує ідеї, перебуває поза нею, ідеї лише об'єднуються обставинами зовнішнього світу, тому несхоже, що певна цілісність розгортається й досягає завершення зсередини. Наша свідомість, проте, не може бути строго розділена на активну й пасивну. Це також, урешті-решт, різниця в ступені. Такі різновиди діяльності свідомості, як асоціація та пам'ять, не підвладні так званому закону асоціацій або іншим обставинам зовнішнього світу, рушійною силою цих видів діяльності є внутрішні якості особи, і можна побачити, що певний об'єднувальний чинник⁵ так само розгортається зсередини. У разі активної свідомості ця об'єднувальна реальність явно з'являється у свідомості як ідея, тоді як у разі пасивної свідомості вона є неусвідомленою або функціонує як різновид почуття.

Відмінність між активним і пасивним, себто ідея, що дух або функціонує зсередини, або зазнає зовнішньої дії, виникає тому, що мислення припускає, начебто дух і матерія існують незалежно і що феномени свідомості постають завдяки взаємодії духу і зовнішніх об'єктів, але цієї відмінності немає у фактах чистого досвіду. У фактах чистого досвіду відмінність між активним і пасивним є всього лише різницею в ступені. Коли ми маємо ясне уявлення про мету, то вважаємо його активним.

Як стверджує емпіризм, уся наша свідомість розвивається завдяки активності зовнішніх об'єктів. Проте, як би не діяли зовнішні об'єкти, якщо немає внутрішньої апіорної здатності відповісти на їхній вплив, то у свідомості не може виникнути жодних феноменів. Це як насіння: як би його не підживлювали ззовні, якщо в ньому немає сили зростати, рослина з нього не з'явиться. Авжеж, можна сказати й

навпаки: якщо існує лише насіння, рослина також не виросте. Власне кажучи, обидва ці твердження бачать один бік і забувають про інший. Активність істинної реальності – це спонтанне саморозгортання єдиного, а відмінності між внутрішнім та зовнішнім, активним та пасивним сформульовані мисленням, щоб це пояснити.

Я впевнений, що не так уже складно додуматися, що всі феномени свідомості встановлюються за тією самою схемою; можливо, значно складніше зробити наступний крок і поширити цю схему на події у світі природи, які ми зазвичай вважаємо феноменами зовнішнього світу. Але, як було сказано раніше, чисто матеріальний світ, відокремлений від свідомості, – це абстрактний концепт, істинна реальність не існує поза феноменами свідомості, у безпосередньому досвіді істинна реальність завжди постає в той самий спосіб.

Зазвичай вважають, що конкретні матеріальні речі існують як факти. Проте в дійсності факт – це завжди подія. Як казав грецький філософ Геракліт, “Усе тече, й ніщо не зупиняється” (Alles fließt und nichts hat Bestand)⁶, реальність – це безперервний потік подій, що ні на мить не зупиняється.

Те, що ми називаємо зовнішнім об’єктивним світом, не існує поза феноменами нашої свідомості, а є чимось об’єднаним, свого роду об’єднувальною діяльністю. Просто коли ці феномени є універсальними, тобто коли зберігається єдність понад малу індивідуальну свідомість, то ми розглядаємо їх як незалежний об’єктивний світ. Наприклад, тут видно лампу, якби її було видно лише мені, її можна було б вважати суб’єктивною галюцинацією. Але завдяки тому, що кожен однаково її помічає, це стає об’єктивним фактом. Те, що зветься об’єктивним світом, який існує незалежно, постає з такого універсального характеру.

Глава 5. Фундаментальна форма істинної реальності

Факти, які ми переживаємо в досвіді, видаються різними, проте, якщо трохи поміркувати, вони всі є однією реальністю й встановлені тим самим способом. Зараз поговоримо про цю фундаментальну форму всієї реальності.

Насамперед треба визнати роботу певного об’єднувального чинника по той бік усієї реальності. Деякі вчені вважають, що насправді фундаментальною реальністю є певні прості незалежні елементи, як-от атоми в атомістів, але такі елементи є абстрактними концептами, запровадженими заради пояснення, і вони насправді не можуть існувати. Якщо, припустимо, зараз тут є якийсь один атом, то він неодмінно повинен мати певні якості або активність, бо щось, що не має ані якостей, ані активності, це те саме, що ніщо. З іншого боку, дія однієї речі неодмінно протистоїть іншій речі, а тоді має існувати щось третє, що приєдналося б до цих двох речей і дало б їм змогу взаємодіяти, наприклад, коли рух тіла А передається тілу Б⁷, між цими тілами має бути сила; у разі якостей так само – коли реалізується одна якість, то вона реалізується на противагу іншій. Наприклад, якби існував лише червоний колір, він би не виявився як червоний, бо, щоб це сталося, має існувати колір, який не є червоним, а тоді, щоб одну якість можна було порівняти з іншою та відрізнити від неї, обидві якості мають бути в засаді ідентичними, адже дві цілком відмінні речі, між якими немає нічого спільного, неможливо порівняти й розрізнити. Отже, якщо всі речі реалізуються через протиставлення, то в їхньому підґрунті неодмінно має бути прихований певний об’єднувальний чинник.

Цей об’єднувальний чинник у разі матеріальних феноменів – фізична сила, що існує в зовнішньому світі, а в разі духовних феноменів – об’єднувальна сила свідомості, і, як було сказано вище, оскільки матеріальні й духовні феномени в чистому досвіді ідентичні, то ці два різновиди об’єднувальної активності мають у засаді належати до одного виду. Об’єднувальна сила в основі нашого мислення й волі та об’єднувальна сила в основі феноменів космосу – це те саме, наприклад, закони нашої логіки й математики – це ті самі принципи, завдяки яким виникають космічні феномени.

Щоб постала реальність, як було сказано вище, потрібно, щоб у її основі була єдність, і водночас потрібна взаємна протилежність, або радше суперечність. Геракліт казав, що суперечка є батьком усього суцього, – так і реальність тримається на суперечностях: червоні речі виникають як протилежність до того, що не є червоним, а речі, які діють, постають на противагу речам, що зазнають їхньої дії. Коли ці суперечності зникають, зникає й реальність. Власне кажучи, суперечність та єдність – лише дві сторони того самого: суперечність існує, бо існує єдність, а єдність існує, тому що існує суперечність. Речі, однакові з кожного погляду, крім одного, як-от чорне і біле, є найбільш протилежними; натомість речі, між якими немає явного протиставлення, як-от чеснота та трикутник, не мають і явної єдності. Наймогутніша реальність – це та, що найкраще гармонізує та об'єднує різноманітні суперечності.

Думка, що об'єднувач і об'єднуване – дві окремі речі, походить від абстрактного мислення, у конкретній реальності їх неможливо розділити. Дерево існує як об'єднання гілок, листя, коріння та стовбура, тобто частин, які виконують різні функції, проте дерево – не просто сукупність гілок, листя, коріння та стовбура, бо, якщо немає сили, яка об'єднує все дерево, гілки, листя, коріння та стовбур не мають сенсу. Отже, дерево існує завдяки протилежності та єдності його частин.

Коли об'єднувальна сила та об'єднуване розділяються, вони вже не є реальністю. Наприклад, коли людина складає каміння в купу, то каміння і людина – окремі речі, водночас купа каміння є штучною і не утворює незалежної реальності.

Фундаментальна форма реальності така, що реальність єдина і водночас множинна, реальностей багато, і водночас вони єдині, у рівності є розрізнення, і серед розрізнь існує рівність⁸. Оскільки ці дві сторони неможливо розділити, можна сказати, врешті, що це саморозгортання єдиного цілого. Незалежна, самодовершена істинна реальність завжди має таку форму; усі речі, що її не мають, – це сформульовані нами абстрактні концепти.

Реальність – це те, що утворює в самій собі єдину систему. Саме ця якість і спонукає нас вірити, що це безсумнівна реальність. Натомість ми не віримо в реальність того, що не утворює системи, як, наприклад, сни.

Описана вище справді множинна в єдності істинна реальність має бути саморухомою та невпинною. Стан нерухомості – це стан незалежного існування, вільного від суперечностей з іншими, тобто це стан єдності, яка виключає множинність. Проте в такій ситуації реальність не може виникнути. Якщо певний стан єдності встановлюється шляхом об'єднання, одразу ж тут має виникнути стан опозиції з іншими. Якщо постає єдність, негайно виникає роз'єднання, яке її руйнує. Істинна реальність виникає завдяки таким незліченним протилежностям. Фізики, спираючись на закон збереження енергії, кажуть, начебто реальність може бути обмеженою, але це лише припущення, зроблене заради зручності пояснення, так само як і думка, що простір має межі, – це значить абстрактно бачити лише одну сторону й забути про іншу.

Усі живі істоти містять безмежні протилежності, себто мають здатність породжувати нескінченні зміни. Дух зветься живим тому, що він завжди включає безмежні протилежності й ніколи не зупиняється. Якби він заляк в одному стані й не міг би перейти до інших суперечностей, він був би мертвим.

Реальність встановлюється за допомогою того, що їй протилежне, але ця протилежність не походить від іншого, вона виникає з самої реальності. Як було сказано раніше, в основі протилежності лежить єдність, і всі безмежні протилежності розгортаються як неодмінний результат із її внутрішніх властивостей, отже, істинна реальність – це вільне розгортання, яке виникає із внутрішньої потреби єдиної сутності. Наприклад, різноманітні геометричні фігури виникають через просторові обмеження, їхні форми зберігають свої характерні властивості, протиставляючись

одна одній. Але вони не протиставляються одна одній окремо, бо вони пов'язані між собою потрібною якістю єдиного чинника, який зветься “простір”, власне, це безмежне розгортання просторових якостей; так само якщо ми розглянемо те, що зветься природними феноменами, то дійсні природні феномени, як було сказано раніше, не складаються з поодиноких самостійних елементів і не існують окремо від феноменів нашої свідомості. Вони також постають завдяки єдиному об'єднувальному процесу, тож їх слід розглядати як розвиток єдиного цілого – природи.

Гегель стверджував, що все розумне є дійсним, а все дійсне є розумним⁹. Хоча це твердження викликало багато заперечень, з певного погляду воно є незаперечною істиною. Феномени космосу, якими б незначними вони не були, не з'являються випадково, без зв'язку з тим, що їм передує, та з тим, що йде за ними. Їхня поява неодмінно має причину. Те, що ми розглядаємо їх як випадкові, спричинено браком знання.

Зазвичай вважають, що існує якийсь суб'єкт діяльності і діяльність виникає завдяки йому. Але, якщо подивитися з позиції безпосереднього досвіду, діяльність як така і є реальністю. Так званий її суб'єкт – це абстрактний концепт. Така думка виникає, бо ми вважаємо, ніби єдність та її зміст – це дві незалежні реальності, протилежні одна одній.

Глава 6. Єдина реальність

Реальність, як було сказано раніше, це діяльність свідомості. Діяльність свідомості, згідно зі звичайним тлумаченням, інколи виникає й потім раптово зникає, і тому неможливо назавжди зв'язати разом ту саму діяльність. Отже, чи справді ці факти (у малому масштабі – наш життєвий досвід, у великому масштабі – розвиток космосу до сьогодення) безладні, наче порожні марення чи сни, позбавлені будь-якого об'єднувального підґрунтя? Всупереч таким сумнівам, я наполегливо стверджуватиму, що реальність постає завдяки взаємним зв'язкам і що космос – це єдина діяльність єдиної реальності.

Я в загальних рисах пояснив, що діяльність свідомості постає в певній сфері завдяки єдності, але ще багато хто не вірить, що така єдність існує за межами цієї сфери. Наприклад, є люди, які вважають, що вчорашня і сьогоднішня свідомості є цілковито незалежні і їх аж ніяк не можна розглядати як єдину свідомість. Проте, якщо поміркувати з позиції безпосереднього досвіду, така відмінність є відносною, а не абсолютною. Що ж до мислення і волі, які будь-хто вважає об'єднаними феноменами свідомості, то їхній процес – не більш ніж безперервна низка відмінних одна від одної думок. Якщо спробувати ретельно їх розділити, то ці думки можна вважати за окремі свідомості. Проте, якщо можна їх розглядати не як окремі самостійні реальності, а як єдину діяльність свідомості, тоді вчорашню і сьогоднішню свідомості треба розглядати як єдину діяльність свідомості; у разі, коли ми розмірковуємо над проблемою протягом кількох днів або плануємо певну справу, можна ясно побачити, що безперервно функціонує та сама свідомість, яка відрізняється лише тривалістю часу.

В об'єднанні свідомості є різні ступені: одночасне об'єднання, як у сприйнятті, тривале об'єднання, як в асоціаціях та мисленні, та об'єднання протягом усього життя, як у самосвідомості. Такі об'єднання відрізняються ступенем, але всі вони постають з тих самих властивостей.

Феномени свідомості міняються щомиті, та сама свідомість не виникає двічі. Вчорашня свідомість та сьогоднішня свідомість, якщо навіть вони мають однаковий зміст, цілком відмінні – така думка є результатом того, що феномени свідомості розглядаються не з позиції безпосереднього досвіду, а, навпаки, з огляду на постулювання часу, звідки випливає висновок, наче феномени свідомості з'являються в

часі. Якщо феномени свідомості утворюються за формою часу, тоді завдяки властивостям часу феномени свідомості, які проминули, не можуть знову повернутися. Час має лише один напрямок. Навіть якщо це свідомості з цілком однаковим змістом, з огляду на форму часу їх уже не можна назвати ідентичними. Але якщо ми зараз повернемося до засад безпосереднього досвіду, то побачимо, що ці зв'язки мають бути зовсім протилежними. Оскільки час не більш ніж форма, яка впорядковує зміст нашого досвіду, то, щоб виникла ідея часу, спочатку зміст свідомості має з'єднатися і стати єдиним. Інакше неможливо пов'язати те, що раніше, і те, що пізніше, і, розташували їх у такому порядку, мислити в категоріях часу. Оскільки це так, то об'єднувальна діяльність свідомості не підвладна часу, навпаки, час встановлюється об'єднувальною діяльністю. Отже, слід сказати, що в основі свідомості лежить деяка незмінна сутність¹⁰, трансцендентна щодо часу.

З погляду безпосереднього досвіду свідомості з однаковим змістом – це та сама свідомість, так само як істина є тією самою, хто б і коли б її не мислив, наша свідомість вчора й наша свідомість сьогодні належать до однієї системи й мають однаковий зміст, тому вони безпосередньо з'єднані і стають єдиною свідомістю. Життя індивідуума – це розгортання свідомості, яка утворює таку єдину систему.

Якщо подивитися з такої позиції, то в підґрунті духу завжди є дещо незмінне. Це дещо щодня збільшує його розвиток. Хід часу – це постійна зміна центру об'єднання, яка супроводжує цей розвиток, і цей центр завжди є “зараз”.

Якщо прийняти, як сказано вище, що в підґрунті свідомості діє незмінна об'єднувальна сила, то можуть виникнути сумніви щодо того, у якій формі ця об'єднувальна сила існує і в який спосіб вона підтримує себе. Психологія редукує джерело цієї об'єднувальної активності до матерії, яка зветься мозком. Проте, як було сказано раніше, припущення, що за межами свідомості існує незалежне від неї матеріальне тіло, – це висновок з незмінного поєднання феноменів свідомості, отже, насправді фундаментальним фактом є об'єднувальна діяльність, яка є безпосереднім поєднанням змістів свідомості. Ця об'єднувальна сила не приходить з якоїсь іншої реальності, навпаки, реальність постає завдяки її дії. Усі люди вірять, що в космосі існує постійний, незмінний принцип¹¹ і все суще постає завдяки йому. Цей принцип – сила, яка об'єднує все суще, і водночас сила, яка об'єднує внутрішній аспект свідомості; принцип не підвладний ані матерії, ані душі, він сам їх створює. Він самостійний, необмежений, не змінюється залежно від часу, місця або особи, він не залежить від жодних мінливих обставин.

Зазвичай, коли кажуть “принцип”, мають на увазі діяльність, яка контролює асоціації ідей у нашій суб'єктивній свідомості. Але ця діяльність – слід функціонування принципу, а не сам принцип. Принцип як такий є творчим, і хоча ми можемо, ототожнившись із ним, діяти відповідно до нього, проте не можемо бачити його як об'єкт свідомості.

У звичайному сенсі сказати, що річ існує, – значить, що вона існує в певній формі, у певний час і в певному місці. Але існування принципу, про який тут ідеться, іншого роду. Якби він був обмежений одним місцем, він не міг би виконувати своєї об'єднувальної функції та не був би живим істинним принципом.

Індивідуальна свідомість, як було сказано вище, об'єднуючи безпосередньо вчорашню і сьогоднішню свідомість, утворює єдину реальність, і так само свідомість усього нашого життя може розглядатися як єдина. Коли розвивати цю думку далі, то це не обмежується лише одним індивідуумом – можна на тій самій підставі, поєднавши його свідомість зі свідомістю іншого, розглядати їх як єдину свідомість. Так само як принцип залишається тим самим, хто б не думав про нього, у підґрунті нашої свідомості є дещо універсальне. Завдяки йому ми можемо спілкуватися й розуміти одне одного. Так званий загальний розум не лише пронизує основу людської

душі – кожна людина, народжена в певному суспільстві, якою б оригінальною вона не була, неодмінно зазнає впливу специфічного духу цього суспільства, дух кожної особи є лише клітиною суспільного духу.

Як було сказано раніше, поєднання свідомостей двох індивідів і поєднання вчорашньої та сьогоднішньої свідомості однієї особи – те саме. Перші, здається, поєднані непрямо ззовні, а другі – безпосередньо зсередини, та якщо розглядати їх усіх як поєднані ззовні, то й другі також поєднані знаками свого роду внутрішнього відчуття, так само як свідомості різних індивідуумів поєднуються лінгвістичними та іншими знаками. Якщо розглядати усе як з'єднане зсередини, то і в першому випадку також, якщо між індивідами існує від початку єдине підґрунтя, то їхні свідомості поєднані безпосередньо.

Те, що ми називаємо “об’єктивним світом”, як було вже неодноразово сказано, не існує окремо від нашої суб’єктивності, бо об’єднувальна сила об’єктивного світу та об’єднувальна сила суб’єктивної свідомості ідентичні, а саме і так званий об’єктивний світ, і свідомість будуються на тому самому принципі. Завдяки цьому людина може розуміти фундаментальний принцип побудови космосу через принцип, що є всередині її “я”. Якби існував світ, відмінний від єдності нашої свідомості, ми б не мали до нього жодного стосунку. Світ, який ми можемо знати й розуміти, має стояти на об’єднувальній силі, тотожній нашій свідомості.

Глава 7. Розділення й розгортання реальності

Якщо подивитися з позиції, начебто існує світ, відокремлений від свідомості, то, мабуть, можна сказати, що всі речі існують індивідуально й незалежно, але якщо подивитися з позиції того, що феномени свідомості – це єдина реальність, то треба сказати, що в основі всього сущого в космосі лежить одна об’єднувальна сила і що все суще – це вияви однієї реальності. Чим далі просувається наше знання, тим більше й більше ми впевнені в існуванні такого єдиного принципу. Спробуймо зараз розглянути, у який спосіб ця єдина реальність породжує різноманітні розрізнувальної протилежності.

Реальність об’єднана в єдине ціле, і водночас вона має включати протилежності. Якщо існує одна реальність, то неодмінно існує інша, їй протилежна. І щоб дві речі були взаємно протиставлені одна одній, ці дві речі мають бути не цілком незалежними одна від одної реальностями, а об’єднаними, а саме мають бути диференційованим розгортанням єдиної реальності. Тоді, коли вони об’єднані та виявляються як одна реальність, має виникнути ще одна протилежність. Але водночас за цією парою протилежностей має діяти ще одна єдність. Такий розвиток веде до необмеженої єдності. Якщо ж помислити у протилежному напрямку, то можна побачити, як безмежна єдина реальність, диференціюючись, розгортається від малого до великого, від мілкового до глибокого. Такий процес – спосіб маніфестації реальності, і феномени космосу виникають і розвиваються згідно з ним.

Такий процес розгортання реальності можна ясно побачити у феноменах нашої свідомості. Наприклад, якщо розглянути волю, то воля намагається реалізувати певний ідеал, і в такий спосіб виникає конфлікт між дійсним та ідеальним. Та коли воля досягла мети й ідеал здійснився, ця дійсність протиставляється вже іншому ідеалу і з’являється нова воля. У такий спосіб ми протягом усього життя, наскільки це можливо, продовжуємо розвиватися й реалізувати себе. Якщо далі поглянемо на життя й розвиток живих істот, то також можемо знайти там подібну модель реальності. Життя живих істот – це така ж невинна активність. Здається, лише до існування неживих речей доволі складно застосувати цю модель, але ми поговоримо про це згодом, коли розглядатимемо природу.

У який спосіб завдяки згаданій вище фундаментальній моделі реальності виникають різноманітні диференціації реальності? Насамперед звідки береться так звана відмінність між суб’єктом та об’єктом? Суб’єкт і об’єкт не існують окремо один від

одного, вони є двома взаємопов'язаними сторонами однієї реальності, а саме наша суб'єктивність – це об'єднувальний аспект, а об'єктивність – об'єднаний аспект; “я” – це об'єднувач реальності, а річ – це те, що об'єднується (“об'єктивність” тут не позначає реальності, незалежної від нашої свідомості, це просто феномени свідомості). Наприклад, у разі, коли ми сприймаємо щось або думаємо про щось, наше “я” – це активність, яка порівнює та об'єднує “це” і “те”, а річ – це об'єкт, який протистоїть “я”, себто це матеріал для порівняння та об'єднання. Коли ми дивимося на попередню свідомість з позиції наступної, то думаємо, що можемо бачити наше “я” як об'єкт, насправді ж це “я” не справжнє, бо справжнє “я” – це нинішній споглядач, тобто об'єднувач. У цей час попередню єдність слід мислити як один раз вже завершену і включену до наступної єдності як її матеріал. Наше “я” в такий спосіб нескінченно об'єднує все, воно в жодному разі не може перетворитися на об'єкт і матеріал для порівняння та об'єднання.

Для психології також наше “я” – це об'єднувач свідомості. І якщо тепер подивитися з позиції, що свідомість є єдиною істинною реальністю, то “я” має бути об'єднувачем реальності. Хоча у психології “я”, що є об'єднувачем, розглядається як відокремлене від того, що воно об'єднує, таке “я” є всього лише абстрактним поняттям. Фактично наше “я” не відокремлене від речей, воно і є та сила, яка об'єднує космічну реальність.

Відмінність між духовними та матеріальними феноменами аж ніяк не означає, що це два різних види реальності. Духовні феномени – це аспект, який об'єднує, себто реальність, розглянута з боку суб'єкта, а матеріальні феномени – це об'єднуване, себто реальність, розглянута з боку об'єкта. Це всього лише єдина реальність, розглянута з двох протилежних сторін. Якщо подивитися з погляду єдності, то все суще – це духовні феномени, які належать до суб'єктивності; якщо ж мислити, відкинувши єдність, то все постає як об'єктивні, матеріальні феномени (конфлікт між ідеалізмом та матеріалізмом походить від жорсткої прив'язаності до однієї з цих двох сторін).

Окрім того, звідки походить відмінність між активним і пасивним? У реальності немає різниці між активним і пасивним, бо це також дві сторони єдиної реальності – об'єднувач завжди активний, а об'єднуване завжди пасивне. Наприклад, якщо йдеться про феномени свідомості, сказати, що функціонувала наша воля, означає, що об'єднувальна ідея волі, тобто її мета, була досягнута і що була встановлена єдність. Крім того, сказати, що дух усе здійснив, означає, що мета об'єднання досягнута, а коли це неможливо і єдність досягнуто завдяки чомусь іншому, то говорять про пасивність. У матеріальних феноменах так само сказати, що А функціонує в опозиції до В, означає, що якості А були здатні включити в себе та об'єднати якості В¹². Отже, єдність і є справжнім сенсом “активного”, і коли ми в позиції єдності, ми активні й вільні. На противагу цьому, коли ми об'єднані чимось іншим, ми пасивні й підвладні закону необхідності.

Зазвичай те, що йде першим у часовій послідовності, вважають активним, але перше за часом не є неодмінно активним, активне повинне мати силу. Те, що зветься силою, означає об'єднувальну діяльність реальності. Наприклад, кажуть, що рух фізичних тіл породжений кінетичною енергією, але оскільки ця енергія, врешті, вказує на певні незмінні зв'язки між феноменами, то це і є об'єднувач, який пов'язує їх між собою та синтезує їх. Строго кажучи, лише дух є активним.

Далі скажемо кілька слів про відмінність між несвідомим та свідомим. Суб'єктивна об'єднувальна активність завжди несвідома, а об'єкт об'єднання виявляється як зміст свідомості. Чи ми розглянемо мислення, чи волю, справжня об'єднувальна активність як така завжди несвідома. Лише коли ми рефлексуємо про неї, ця об'єднувальна свідомість з'являється у свідомості як ідея. Але в цей час вона вже не об'єднувальна активність, а об'єкт об'єднання. Як було сказано раніше,

об'єднувальна активність завжди суб'єктивна, і тому вона завжди має бути несвідомою. Як стверджує Гартман¹³, несвідоме – це активність, так само, коли ми перебуваємо на позиції суб'єктивності у стані активності, ми завжди несвідомі. На противагу цьому, коли ми усвідомили певну свідомість як об'єктивний предмет, ця свідомість вже втратила свою активність. Наприклад, при оволодінні якимось мистецтвом, доки кожен рух усвідомлюється, це ще не справді живе мистецтво, та коли досягнуто несвідомого стану, мистецтво вперше стає живим.

Проти цього можна заперечити, що з погляду психології всі духовні феномени – це феномени свідомості, отже, несвідомих духовних феноменів не існує. Але наші духовні феномени – не просто низка ідей, неодмінно існує несвідома активність, яка їх пов'язує між собою та об'єднує, відтак духовні феномени й виникають.

Нарешті, якщо розглянути зв'язок між феноменом та ноуменом, то його можна пояснити як зв'язок між двома сторонами реальності. Те, що ми називаємо ноуменом, це об'єднувальна сила реальності, а феномен – це стан суперечності в розгортанні реальності через диференціацію. Наприклад, сказати, що ноумен цього стола існує, означає, що наша свідомість завжди виявляється через усталене поєднання, і те, що зветься незмінним ноуменом, тут вказує на цю об'єднувальну силу.

Якщо так, то виходить, що істинний суб'єкт – це ноумен реальності, проте ми зазвичай, навпаки, вважаємо, що матеріальні речі перебувають у сфері об'єктивного. Причина цього в тому, що ми думаємо не про істинний суб'єкт, а про абстрактний. Така суб'єктивність – безсилий концепт, і було б доречно сказати, що відповідний йому ноумен речі належить до об'єктивності. Але насправді об'єкт без суб'єкта так само абстрактний концепт, який не має сили. Істинно активний ноумен речі має бути об'єднувальною силою – фундаментальною активністю творення реальності, себто істинним суб'єктом.

¹ Ми використовуємо українську транслітерацію японських слів М. Федоришина, подовження голосних для спрощення не позначаємо. Ієрогліфічне написання наведено лише там, де це важливо з огляду на тему дослідження. Японські імена наводимо відповідно до прийнятого в Японії порядку: спочатку прізвище, потім ім'я.

² 自全.

³ В оригіналі написано англійською: *implicit*.

⁴ Йдеться про главу XI праці В. Джеймса “Психологія”, яка має назву “Stream of consciousness” [James 1892, 151–175].

⁵ 統一的或者, дослівно “дещо об'єднувальне” (див.: [Нісіда 2022, 208]).

⁶ Нісіда наводить ці слова Геракліта в японському та німецькому перекладах. Наведений Нісідою німецький переклад взято, ймовірно, з праці Едуарда Целлера (1814–1908) “Нарис історії грецької філософії” [Zeller 1883, 57–58]. Мовою оригіналу (як цитує Платон у діалозі “Кратил”): *πάντα ἄρρητὰ καὶ ὁὐδὲν μένει* [Barnes 1999, 65; Diels 1906, 58].

⁷ А і Б – в оригіналі 甲 і 乙, перші два знаки циклу “небесних стовбурів” традиційного східноазійського календаря, які зазвичай використовують у Японії для нумерації, аналогічно до букв алфавіту на Заході.

⁸ Масао Абе вбачає тут алюзію на вчення буддизму магаяни (див.: [Nishida 1990, 57]).

⁹ “Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig” [Hegel 1911, 14].

¹⁰ 不变的或者.

¹¹ 理, поняття, яке є центральним у філософії неоконфуціанства.

¹² В оригіналі 甲 і 乙 (див. примітку 7).

¹³ Едуард фон Гартман (1842–1906) – німецький філософ, його головна праця – “Філософія несвідомого”. З філософією Гартмана Нісіда познайомився ще у шкільні роки. Цікаво, що університетський наставник Нісіди – професор Рафаель фон Кебер був запрошений до Токійського університету за рекомендацією Гартмана [Yusa 2002, 28, 38].

ЛІТЕРАТУРА

Nisida K. Дослідження блага. Частина I, глава 1 / Переклад з японської, вступна стаття та коментарі С. В. Капранова // *Східний світ*, 2022, № 3. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.03.204>

Nisida K. Дослідження блага. Частина I, глави 2–4 / Переклад з японської, вступна стаття та коментарі С. В. Капранова // *Східний світ*, 2023a, № 3. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.03.179>

Nisida K. Дослідження блага. Частина II, глави 1–3 / Переклад з японської, вступна стаття та коментарі С. В. Капранова // *Східний світ*, 2023b, № 4. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.04.155>

Barnes J. *The Presocratic Philosophers: The Arguments of the Philosophers*. London – New York, 1999.

Diels H. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Erster Band. Berlin, 1906.

Hegel G. W. F. *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. Leipzig, 1911.

James W. *Psychology*. New York, 1892.

Nishida K. *An Inquiry into the Good* / Translated by Masao Abe and Christopher Ives. New Haven – London, 1990.

Yusa M. *Zen & Philosophy: An Intellectual Biography of Nishida Kitaro*. Honolulu, 2002.

Zeller E. *Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie*. Leipzig, 1883.

西田幾多郎。善の研究。東京, 2001.

REFERENCES

Nisida K. (2022), “Doslidzhennia blaha. Chastyna I, hlava 1, Pereklad z yaponskoi, vstupna stattia ta komentari S. V. Kapranova”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 204–212. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.03.204>

Nisida K. (2023a), “Doslidzhennia blaha. Chastyna I, hlavy 2–4, Pereklad z yaponskoi, vstupna stattia ta komentari S. V. Kapranova”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 179–195. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.03.179>

Nisida K. (2023b), “Doslidzhennia blaha. Chastyna II, hlavy 1–3, Pereklad z yaponskoi, vstupna stattia ta komentari S. V. Kapranova”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 155–166. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.04.155>

Barnes J. (1999), *The Presocratic Philosophers: The Arguments of the Philosophers*, Routledge, London and New York.

Diels H. (1906), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Erster Band, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.

Hegel G. W. F. (1911), *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Verlag von Felix Meiner, Leipzig.

James W. (1892), *Psychology*, Henry Holt and Co., New York.

Nishida Kitaro (1990), *An Inquiry into the Good*, Translated by Masao Abe and Christopher Ives, Yale University Press, New Haven and London.

Yusa M. (2002), *Zen & Philosophy: An Intellectual Biography of Nishida Kitaro*, University of Hawai'i Press, Honolulu.

Zeller E. (1883), *Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie*, Fues's Verlag (R. Reisland), Leipzig.

Nishida K. (2001), *Zen no kenkyū*, Iwanami shoten, Tokyo. (In Japanese).

K. Nisida

Дослідження блага. Частина II, глави 4–7 /

Переклад з японської, вступна стаття та коментарі С. В. Капранова

У цій публікації представлено український переклад глав 4–7 другої частини праці “Дзен-но кенкю” (“Дослідження блага”) Нісиди Кітаро – визначного японського філософа ХХ ст., основоположника сучасної японської філософії. У цих главах Нісіда продовжує аналізувати поняття реальності з огляду на поняття чистого досвіду, яке було впроваджене й докладно роз’яснене в першій частині праці. Четверта глава називається “Істинна реальність завжди має однакову форму”. У ній Нісіда розглядає, у який спосіб з єдиної реальності, у якій

немає протиставлення суб'єкта та об'єкта, у якій нероздільні знання, почуття і воля, постає розмаїття емпіричного світу. Він доводить, що це відбувається в такій формі: невиявлене єдине само собою розділяється і в такий спосіб розгортається, поки не досягне довершеності. П'ята глава називається "Фундаментальна форма істинної реальності". У ній автор виходить з думки, що якщо всі речі виникають шляхом протиставлення одна одній, то в основі цього має лежати "певний об'єднувальний чинник", той самий як в основі нашого мислення, так і в основі феноменів космосу. За Нісідою, "фундаментальна форма реальності така, що реальність єдина і водночас множинна, реальностей багато і водночас вони єдині". Крім того, реальність неодмінно повинна мати системний і динамічний характер. Шоста глава називається "Єдина реальність". У ній Нісіда з'ясовує, на чому ґрунтується єдність різних феноменів. Він, зокрема, стверджує, що час – лише "форма, яка впорядковує зміст нашого досвіду", а отже, "в основі свідомості лежить деяка незмінна сутність, трансцендентна щодо часу". Філософ вважає також, що в космосі існує незмінний принцип, завдяки якому виникає все суще. Він не підвладний ані матерії, ані духу. Сьома глава називається "Розділення й розгортання реальності". Тут Нісіда шукає відповідь на питання, у який спосіб єдина реальність породжує різноманітні протилежності – суб'єкт та об'єкт, духовне та матеріальне, активне та пасивне, свідоме та несвідоме, феномен та ноумен.

Ключові слова: Кіотська школа; Нісіда Кітаро; чистий досвід; Японія; японська філософія

Переклад надійшов до редакції 29.01.2024